

Agricola-reseptioita kansanvalistuksessa

IKAEL AGRICOLA ON SUOMEN uskonpuhdistaja, suomen kirjakielen aloittaja ja suomenkielisen kirjallisuuden isä. On ymmärrettävää, että kolminkertainen merkkihenkilö on haluttu pitää yhä uusien sukupolvien muistossa. Tehtävä on ollut kansanvalistuksellinen. Artikkelissa tarkastellaan joitakin Agricola-esiintymiä tältä kannalta. Lähestymistapaa voidaan kutsua reseptioksi eli vastaanoton tutkimukseksi.

Yksi tapa muistuttaa suurmiehen menneisyyteen sijoittuneesta olemassaolosta ja hänen merkityksestään on pystyttää hänelle patsas ja julistaa hänen syntymäpäivänsä liputuspäiväksi. Tarkemmin hänestä voidaan kertoa kirjoissa ja muussa painetussa sanassa. Jokapäiväinen muistutus suurmiehestä on hänen kuvansa rahassa. Snellman sai ensimmäisenä tämän kunnian; 5 000 markan seteliä sanottiinkin kansanomaisesti "nelmanniksi". Euronahoista suurmiehet jäivät pois, mikä on symbolinen osoitus kansallisuusideologian vähittäisestä syrjäytymisestä. Kuten henkisten ilmiöiden yleensä niin suurmiestenkin muistamisen suhdanteet vaihtelevat. Patsaan hankkimisaika on oire korkeasuhdanteesta, samoin liputuspäivien aloittamisajankohdat.

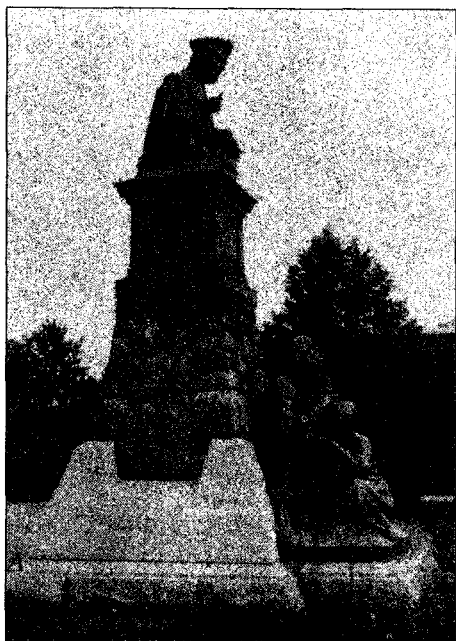
Seuraavassa on aluksi lyhyt katsaus, jossa kerrotaan Suomen suurmiesten sekä erityisesti Agricolan patsaista ja muistomerkeistä. Tämän jälkeen valaistaan muutaman esimerkin avulla Agricola-aihelman esiintymisiä historiallisessa kaunokirjallisuudessa sekä kansakoulun lukukirjoissa.

Kivipäät kansakunnan kaapin päällä

Suurmieskultti muodostui kansallistietoisuuteen heränneeseen Suomeen 1800-luvun loppuvaiheessa. Suurmiesgalleriaan ovat päässeet ne, jotka kirjoituksissaan, puheissaan ja muussakin ovat toimineet tehokkaasti isänmaansa hyväksi. He ovat kamppailleet suomen kielen ja oikeuksien puolesta, tehneet maataan tunnetuksi ja luoneet suomalaista identiteettiä. Populaareiksi suurmiehiksi nousivat Lönnrot, Runeberg, Snellman ja Topelius. Jo elinaikanaan neliapila joutui palvonnan kohteeksi. Sellaisina he – Juhani Myllyn (2002, 156) sanoin – "elivät ikuista symbolista elämäsihanteina, kansallisten juhlamenojen ikoneina. syvähenkisyyden ja johtajuuden malleina ja kansakunnan viisauden lähteinä."

Suurmiehen patsas koskettaa ainakin jollakin tavoin sen tuntevia, joskin patsaat jäävät yleensä vain koristeellisiksi kivipäiksi "kansakunnan kaapin päälle", kuten Aaro Hellaakoski tunnetussa runossaan huomauttaa. Juhlapäivinä heihin tuijotetaan ihailtavasti ja toistetaan heidän sanomisiaan, mutta arjen tullen kaikki taas unohdetaan.

Ensimmäisenä muistopatsaan sai Porthan 1864 Turkuun; rahoitus järjestyi kansalaiskeräyksellä. Runebergille pystytettiin hänen poikansa Walterin veistämä patsas 1885 Helsinkiin ja erilaisia muistomerkkejä myöhemmin niille paikkakunnille, jotka liittyvät hänen elämäntyöhönsä. Snellmanin muistoa ovat patsailla vaalineet Kuopio 1885 ja pääkaupunki 1923. Helsinkiin tuli Lönnrotin patsas 1902, myöhemmin Kajaaniin ja Sammattiin. Vaasa sai ensimmäisenä Topelius-patsaan vuonna 1915. Helsinkiin tuli lyhyenä aikana, vuosina 1930 ja 1932, peräti kaksi Topelius-monumenttia. Aleksis Kivi noteerattiin suurmieheksi 1900-luvun alussa, ja hänelle on aikana 1928 – 49 pystytetty neljä patsasta, joista kolme Väinö Aaltosen käsialaa. Sibelius on saanut patsaan syntymäpaikkakunnalleen Hämeenlinnaan 1964; Eila Hiltusen suuri Sibelius-monumentti tuli vuonna 1967 Helsinkiin. Myös Suomelle merkittäviä ulkomaalaisia, Pietari Brahea ja Aleksanteri II:ta, on muistettu patsailla.

Mikael Agricolan vuonna 1908 pystytetty patsas Viipurissa. Valokuva: Otavan kuva-arkisto

Merkkihenkilön syntymäpäivä voidaan julistaa puoliviralliseksi liputuspäiväksi. Ensimmäisinä tämän kunnian saivat Runeberg ja Snellman. Topelius on jäänyt liputusta vaille. Lönnrot saa huomiota Kalevalan päivänä, jota nykyisin on ruvettu viettämään suomalaisen kulttuurin päivänä liputuksineen. Mikael Agricolan kuolinpäivä 9. huhtikuuta sattuu olemaan myös Lönnrotin syntymäpäivä. Siten liputuspäivän nimeämiseen suomen kielen päiväksi on aihetta kaksinkertaisesti.

Agricolan patsailla on ollut kohtalonsa

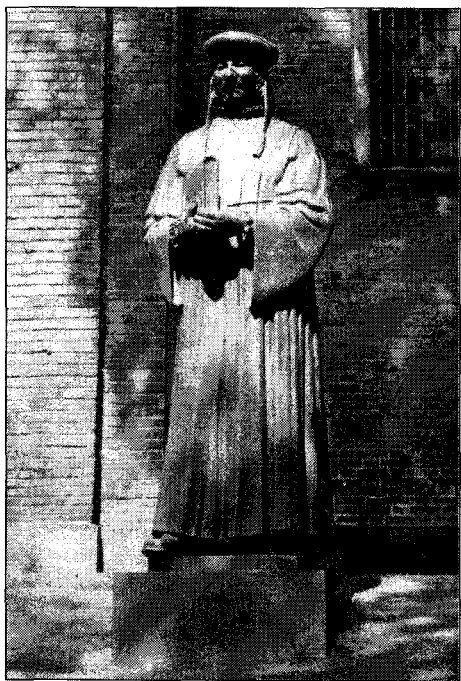
Agricolan patsas tuli Helsingin Nikolainkirkkoon eli nykyiseen Tuomiokirkkoon 1885 – 86 järjestetyn kilpailun tuloksena. Sen veisti nuori kuvanveistäjä Ville Vallgren. Patsas valettiin kipsiin ja asetettiin Lutheria ja Melanchthonia esittävien kipsijäljennös-

Edellisellä sivulla kuvatun patsaan vuonna 1954 tehty kopio Pernajan kirkon luona. Valokuva: Antti Lappalainen, 2007.

ten rinnalle. Varhaisin Agricola-veistos on kuitenkin C. E. Sjöstrandin kipsimalli vuodelta 1877. Viipuriin pystytettiin vuonna 1908 Emil Wikströmin veistämä patsas, joka hävisi tietymättömiin talvisodan päätösvaiheessa 1940, eikä sitä löydetty innokkaasta etsimisestä huolimatta. Patsaasta oli kuitenkin tehty toinen valu, joka sijoitettiin Turun tuomiokirkkoon. Hävinnyt ensimmäinen valu korvattiin uudella, joka on nykyisin sijoitettuna Alvar Aallon piirtämän Viipurin kirjastotalon aulaan. Kolmas ja neljäs valu ovat saaneet paikkansa Lahdessa ja Pernajassa 1950-luvulla. Jo vuonna 1914 Pernajan kirkolle pystytetty obeliskimainen muistokivi siirrettiin Agricola-seuran toimesta suurmiehen syntymäkylään Torsbyhyn. Sen taustaksi muurattiin luonnonkivistä yhdeksän metrin mittainen muuri. Oskari Jauhiaisen Agricola-patsas nousi Turun tuomiokirkon vierelle 1952.

Vallan erikoiset ovat Agricolan kuolinpaikalle Kuolemanjärven Kyrönniemelle pystytetyn muistokiven vaiheet. Idean esitti Koi-

Mikael Agricolan patsas Turun tuomiokirkon seinustalla. Valokuva: Otavan kuva-arkisto.

viston nuorisoseura helmikuun manifestin jälkitunnelmissa. Seurassa syntyi ajatus muistokiven saamisesta Agricolan kuolinpaikalle. Sen avulla voitaisiin innostaa senhetkisiä ja tulevia sukupolvia taisteluun Suomen oikeuksiensa puolesta.

Hankkeen innokkain toimeenpanija oli seuran esimies kansakoulunopettaja K. K. Talvinen. Jämsässä syntynyt ja kansantietouden keräämisestä innostunut Talvinen toimi vuosina 1874–1904 Viipurin lähellä sijainneen Koiviston kansakoulun opettajana. Muistomerkkihanketta hän lähti toteuttamaan johdonmukaisesti. Koiviston nuorisoseuran nimissä hän kyseli syksyllä 1899 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta, oliko tieto Agricolan kuolinpaikasta oikea. Seuran historiallisen osakunnan puolesta tiedon vakuutti paikkansapitäväksi professori Kustavi Grotenfelt. Tiedon saatuaan nuorisoseura päätti teettää jossakin kivenhakkausliikkeessä viisi jalkaa korkean sinigraniittisen muistokiven ja ja-

Mikael Agricolan patsas Helsingin tuomiokirkossa. Valokuva: Antti Lappalainen, 2007.

lustan. Rahoitus saatiin kansalaiskeräyksellä. Seuraavan vuoden heinäkuun 22. päivänä monumentti sitten paljastettiin. Aluksi veisattiin virsi, ja sen jälkeen opettaja Talvinen puhui lämpimin sanoin Agricolan elämäntyöstä ja merkityksestä. Tämän jälkeen ohjelmassa oli vielä virsi ja koruton tilaisuus päättyi yhteiseen Maamme-lauluun.

Muistomerkki ympäröitiin pyöreistä puista tehdyllä aidalla, mutta 1930-luvulla se korvattiin taotusta raudasta tehdyllä. Monet matkailijat pistäytyivät katsomaan muistomerkkiä.

Kannaksen jouduttua rauhanteossa Neuvostoliitolle Suomenlahden ranta-aluetta pidettiin sotilasalueena, jolla ei voitu sallia turistikohteita. Muistomerkki joutui erään asuintalon porraskiveksi. Siinä oleva kirjoitus herätti talon asukkaiden kiinnostuksen, ja he arvelivat kiven olevan Kuolemanjärven perustajan patsaan. Muuan venäläinen kotiseutumies pelasti muistomerkin

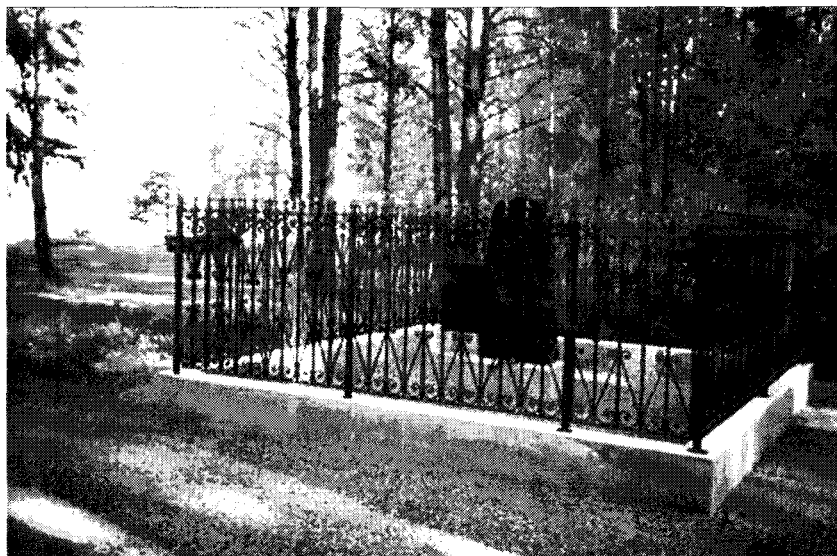

Mikael Agricolan muistokivi hänen syntymäsijoillaan Pernajan Torsbyssä. Valokuva: Antti Lappalainen, 2007.

paikallisen kulttuuritalon näyttämön taakse. Myöhemmin se siirrettiin Viipurin linnaan.

Nyt alkaa muistomerkin tarinan ällistyttävien vaihe: vuonna 2000 se saatiin alkuperäiselle paikalleen. Jaakko Numminen – jonka artikkeliin kerrottu suurelta osin perustuu – sai entiseltä tulkiltaan Aleksander Belolovilta pyynnön hankkia tietoja Agricolan kuolinpaikan vanhasta muistokivestä. Numminen ohjasi pyynnön Suomalaisen Kirjallisuuden seuralle, ja sai myöhemmin yllätyksekseen kutsun tulla muistomerkin paljastustilaisuuteen. Suomesta sinne saapui muutama muukin valtuutettu. Nummisen kanssa patsaan paljasti asiaan innostunut Viipurin kaupunginjohtaja Borjadin.

Suomalaiset ovat saaneet tottua siihen, että rajantakaisten kulttuurikohteiden kunnostus tapahtuu suomalaisten aloitteesta ja kustannuksella. Siksi oli paradoksaalista, että Agricola-muistomerkki saatiin entiselle paikalleen venäläisten toimesta – ja rahoituksella. Professori Vladimir N. Smirnov, Venäjän terveystieteiden kardiologisen instituutin johtaja sekä hänen puolison-

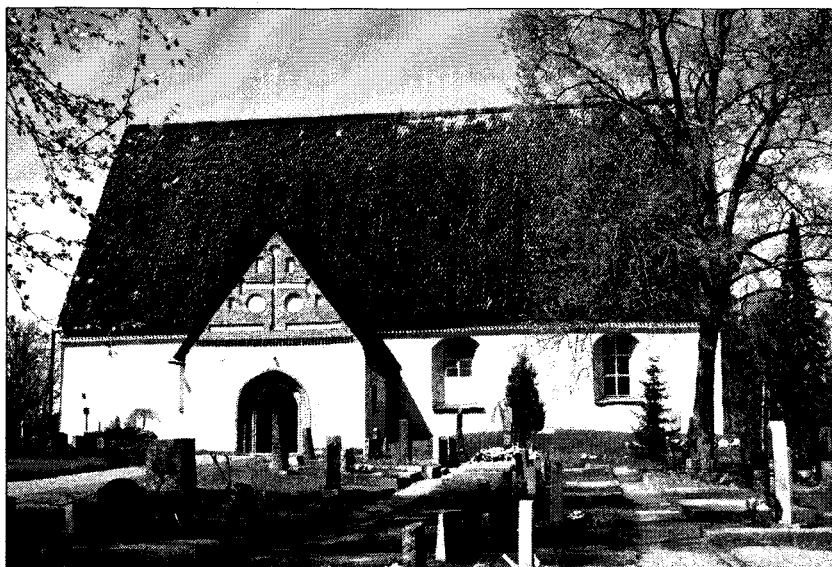

Venäläisten toimesta Kuolemanjärven Kyrönniemelle vuonna 2000 pystytetty Mikael Agricolan muistomerkki.

sa, niin ikään kardiologi, olivat ottaneet hankkeen – ehkä ammattinsakin mukaisesti – sydämen asiaksi ja rahoittaneet, omin ja/tai kerätyin varoin, muistomerkin siirron sekä sen ympäristön kaunistuksen. Numminen kertoi, että muistokiveä ympäröi nyt samanlainen takorauta-aita kuin entistäkin. Valokuvien ja jonkin löytyneen nupin perusteella oli Pietarin Eremitaasissa alkuperäisestä tehty onnistunut jäljennös. Paikalla ollut uuden muistomerkkihankkeen isä puhui ja vuodatti pari kyyneltäkin, Numminen totesi ja kertoi myös tilaisuuden kestityksestä:

Läheiseen petäjikköön oli katettu lounaspöytä parhaaseen venäläiseen tyyliin. Suomenlahti aaltoili hiljaksen, juhannusaurinko helotti, vesi kimmelsi ja vastapäätä siinsi hiekkainen Lautaranta, jonka takana oli aikanaan Seivästön kylä ja Inon patterialue. (Numminen 2000, 512 – 515.)

Tiedossani ei ole, onko muistomerkistä tullut nykysuomalaisten turistikohte.

Pernajan kirkko nykyasussaan. Katolisella ajalla kirkon suojeluspyhimyksiä olivat Pyhä Mikael ja Pyhä Erik. Valokuva: Antti Lappalainen, 2005.

Reseptien käsitteestä

Patsaat ja muistomerkit voidaan katsoa reaktioiksi suurmiehen elämäntyöhön eli siinä mielessä reseptiksi. Tavallisesti "reseptien" käsite liitetään kuitenkin kirjallisen tuotteen vastaanottoon. Sen tutkimus eli reseptioestetiikka kehittyi mm. saksalaisen Hans Robert Jaussin (1983, 202–203) toimesta. Jaussin mukaan lukijakunnalla on kunakin aikana olemassa "odotushorisontti". Se määrää, minkälaista kirjallisuutta suositaan ja minkälainen jää huomiotta. Kysymys on oikeastaan aikakauden kirjallisesta mausta. Odotusten takana on kuitenkin yleisempi "merkityshorisontti", joka on sidoksissa esimerkiksi ajan poliittiseen tilanteeseen. Horisonttiajattelu sopii myös patsaisiin: nykyään suositaan näköispatsaiden sijasta abstrakteja monumentteja. Agricolasta ei ole säilynyt minkäänlaista kuvaa, joten hänestä ei ole mahdollista veistää näköispatsasta.

Kirjailijat pyrkivät usein tuottamaan odotushorisontin mukaista kirjallisuutta. Sellainen käy tietenkin kaupaksi, ja kirjailija voi

teostensa välityksellä samastua aikansa valta-aatteeseen. Koulukirjojen osalta asia on hieman erilainen. Kirjojen varsinaiset käyttäjät, oppilaat ja opettajat, lukevat ja omaksuvat opetus suunnitelman ja (1990-luvulle asti) virallisesti vahvistettujen oppikirjojen mukaista tietoa. Näidenkin takaa on löydettävissä ajan merkityshorisontti.

Kun kysymyksessä on historiallisen henkilön kuvaus, niin reseptio on kaksikerroksinen. Lähin kerros on hänestä kertova teos kirjallisena tuotteena, esteettisenä objektina. Eri aikoina sitä voidaan tulkita eri tavoin. Esimerkiksi sopii Volter Kilven Saaris-tosarja. Siihen kuuluneiden teosten tultua kirjamarkkinoille 1930-luvulla vain harvat arvostivat niitä. Kuusikymmentäluvulta alkaen ne ovat saaneet osakseen yhä kasvavaa huomiota sekä tutkijoilta että lukijoilta. Vielä huikeampi on Kiven Seitsemän veljeksen arvonnousu. August Ahlqvistin kelvottomaksi tuomitsema kirja on siirtynyt kansalliskirjallisuuden ykkösluokkaan. Reseption sisempään kerrokseen kuuluu kirjallisesti kuvattu henkilö itse. Hänestä kertovan teoksen arvioinnin keskeinen kysymys on, miten "oikean" kuvan se kohdehenkilöstään antaa. Ajan odotushorisontti määrää, millainen kuvan tulisi olla. Esimerkiksi Veijo Meren vuonna 1973 esittämä kuva Aleksis Kivestä olisi 1930-luvulla herättänyt pahennusta, kun taas V. A. Koskenniemen 1934 ilmestynyttä Kivi-monografiaa saatetaan nykyisin pitää kovin sovinnaisena. Kun nykyaikana pyritään seksualisoimaan sellais-takin, jonka yhteydessä seksi ei ennen juolahtanut mieleen, niin tätä puolta on etsitty suurmiestenkin elämästä. Kun todisteita ei löydetä, turvaudutaan mielikuviin. Tietääkseni Agricola on säästynyt tällaiselta fantisoinnilta.

Millaisena sitten Agricola esitetään lukijakunnalle? Käytän hänestä kertovia tekstejä, joita katson voivani nimittää kansankirjallisuudeksi, vaikka Suomessa tätä käsitettä ei juuri käytetäkään. Kansankirjallisuuteen kuuluu helppotajuisuus. Siten sen tuotteet soveltuvat kansanvalistuksen välineiksi. Valitsemani aineiston perusteella hahmotan kolme Agricola-kuvaa: "Pernajan poika", "aamun mies" ja kielitaistelun väline.

Pernajan poika

Mikael Agricola kuuluu niihin merkkihenkilöihin, jotka ovat nousseet rahvaan joukosta. Sellaisena hän vertautuu Lönnrotiin ja Kiveen. Toisin kuin aikaisemmin mainitun neliapilan Agricolan suurmiesasema on rakennettu vasta vuosisatoja hänen kuolemansa jälkeen.

Agricolan varhaisvaiheet hukkuvat menneisyyden hämärään. Sen verran tiedetään, että hän syntyi vuoden 1510 tienoilla Pernajan Torsbyssä Olavi-nimisen maanviljelijä-kalastajan poikana. Tarkemmat elämäkertatiedot alkavat hänen opiskeluvaiheestaan Viipurin latinakoulussa.

Puutteelliset tiedot Mikaelin lapsuudesta antoivat Zacharias Topeliuksen mielikuvitukselle sopivan lähtökohdan. Kertomuksessa "Pernajan poika" hän kertoo lapsentajuisesti kuvitelmiaan Mikaelin lapsuudesta. Kertomus on otettu ainakin Horma – Huntuvuori – Saarimaan Kansakoulun lukukirjan I osaan.

Kertomus antaa Mikaelista urheilullisen ja suorastaan militantin kuvan. Yhdellä isänsä sotakirveen iskulla poika lyö poikki käsivarren paksuisen lepän. Isänsä teräsjousta hän ei sentään jaksa vielä jännittää. Kartuttaakseen Mikaelin voimia ja kestävyyttä Olavi teettää hänellä kaikkein raskaimpia töitä, joista suuren kalastajaveneen soutaminen kovassa aallokossa ei ole helpoimpia. Tällainen sopi hyvin sotienvälisen ajan koulukasvatukseen, jossa maanpuolustukselliset näkökohdat olivat hyvin esillä. Samoin suomalaisten loistavaa menestystä kilpakentillä käytettiin motivaation lähteenä koulun liikuntakasvatuksessa.

Jo nimi Mikael viittaa sotaisuuteen: Raamatun mukaan tämä arkkienkeli on taivaallisten sotajoukkojen päällikkö. Pojan isä Olavi oli ollut "oiva soturi, joka nuoruudessaan oli taistellut maan vihollisia vastaan". Tämä ei liene kuviteltua, koska unionin ajat olivat sotaisia, ja Suomenlahden rannikko sai kokea tanskalaisen – ja merirosvojenkin – hävityksiä. Siten kertomuksessa esiintyy Suomen varhaisimmissa historiallisissa romaaneissa usein esitetty ajatus sukupolvesta toiseen jatkuvasta puolustustaistelusta.

Mikaelin tulevaisuuden suunnalle ratkaiseva virike on käynti messussa. Pitäjän kirkossa hänellä on paljon ihmeteltävää. Nykyisen kuvakulttuurin ajat ovat kaukana edessäpäin, joten on luonnollista, että poika katselee suorastaan lumoutuneena koristeellista messukirjaa ja pyhäinkuvia. Elämäntyön alkuelämykseksi tulee hämmentävä tieto, ettei Jumala osaa suomen kieltä. Pojassa syttyy halu saada selville, mistä hänen ensi kertaa näkemänsä kirja kertoo. Mutta sitä varten olisi osattava latinan kieltä. Se taas vaatii monivuotista aherrusta. Siksi Mikael haluaa käydä koulua.

Talonpoikaiselle isälle pojan koulunkäyntihaave on vastenmielinen. Mutta kirkkoherra on pannut merkille pojan innostuksen ja ryhtyy taivuttelemaan isää ajatukselle suopeaksi. Kun Olavi sanoo haluavansa pojastaan sotilasta eikä pappia, niin kirkkoherra huomauttaa: "Hän voi olla Jumalan ja kansansa soturi myöskin muita aseita käyttäen kuin miekkaa ja jouta." Myöhemmin Viipurin koulun rehtori Johannes Erasmi vieraillee Pernajas- ja näkee Mikaelin soutavan sinnikkäästi suurta venettä. Kirkkoherra kertoo pojan lukuhuoluista, ja rehtori lupaa ottaa pojan luokseen ilmaiseksi ja kasvattaa hänestä papin. Jäykkää kalastaja Olavia ei ole helppo taivuttaa, mutta viimein hän myöntyy.

Lopussa kerrotaan, mitä Pernajan pojasta tuli. Lapsentajuisesti kertoja selittää, millainen Martti Lutherin uskonpuhdistus oli ja mitä se merkitsi Suomelle. Tohtori Luther oli vakuuttanut, että Jumala ymmärtää kaikkia kieliä. Tämän Pernajan poika oli ymmärtänyt jo silloin, kun hän pääsi ensi kerran kotipitäjänsä kirkkoon.

Nähtävästi uskonpuhdistaja Agricolasta kirjoittaminen oli Topeliukselle mieluisaa. Hänen historiallisten romaaniensa konnan rooliin asetetut "hieronymukset" ovat puhuvia esimerkkejä kirjoittajansa antikatalisuudesta. Muutenkin evankelisen uskon ihailu käy esiin Topeliuksen tuotannossa. Esimerkiksi "uskonsankari" Kustaa II Adolfin hän nostaa suorastaan pilviin, koska tämä puolusti kalleinta asiaa: evankelista uskoa. (Ks. esim. Noro 1968.)

Kootusti voidaan todeta, että kertomus Pernajan pojasta on otettu lukurajaan paitsi mehustamaan historian oppikirjoista

saatavaa kuivahkoa tietoa myös tarinan sisältämän kasvatustendenssin vuoksi. Kuten Topeliuksella yleensäkin niin tässäkin tähdennetään reippauden, urheilullisuuden, ahkeruuden ja opinhalun merkitystä. Myös Mikaelin itsenäinen päätös tulla papiksi sopi rohkaisevaksi esimerkiksi. Tässä hän ei kuitenkaan ollut myöhemmän nuorisokirjallisuuden esittämän nuoren tavoin uhmamielinen. Neljännen käskyn määräämä kuuliaisuus vanhempia kohtaan oli Topeliuksen ajan kasvatuseetiikan ykköshyveitä.

Aamun mies

Perustavasta työstään uskonnon, kirjakielen ja kirjallisuuden alalla Agricola sai epiteetin "aamun mies". En tiedä määreen ensiesiintymää, mutta ainakin Kyösti Vilkunan vuonna 1910 ilmestyneessä kokoelmassa on novelli nimeltä "Aamun miehiä". Sen sanomaa haluttiin levittää yli kielirajan. Todisteena voi pitää novellin julkaisemista vuonna 1914 "helppohintaisessa koulu- ja kansankirjasto"-sarjassa pikkukirjasena, johon on liitetty suomalais-ruotsalaisen sanasto.

Tendenssisyydestään huolimatta sitä voi pitää kirjoittajansa parhaimpiin luettavana. Novellin katsottiin sopivan hyvin etenkin nousevan polven suomalaishenkiseen isänmaallisuuskasvatukseen, joten se sai paikkansa koulujen lukukirjoissa. Useiden muiden Vilkunan kertomusten ohella se on otettu ainakin kansakoulun kahta ylintä luokkaa varten toimitettuun Suomen kirja II:een (1919) lyhennettynä nimellä "Mikael Agricola Wittenbergissä".

Lyhennelmässä on keskitetty novellin sanomaan: nälkää näkevän Agricolan innostus Uuden testamentin suomentamiseen. Hänen lisäksi henkilöinä ovat suomalaiset opiskelutoverit Martti Teitti ja "Viipurin Simo". Turun piispan Martti Skytten lähettäminä toverukset ovat tulleet Wittenbergiin Martti Lutherin ja Philip Melanchthonin oppiin. Opiskelu on suomalaisnuorukaisille mieluista ja innostavaa. Haittana on vain alituinen puute; he ovat suorastaan nälänhädässä. Suomesta saadut eväät on syöty, ja vuokraemännälleen he ovat velassa. Kustaa-kuninkaalle lähetettyyn

avustuspyyntöön ei ole tullut vastausta. Novellin alussa Agricola kuuntelee Melanchthonin luentoa. Koska on pyhänmiesten päivän aatto, tämä keskeyttää luentonsa ja pitää rukoushetken. Rasittavan päivän jälkeen Mikaelin on vaikea iloita viikonlopusta, kun tiedossa ei ole mitä suuhun panna. Asuntoon tullessaan hän näkee toveriensa ahertavan miltei loppuun palaneen talikynttilän valossa.

Tukalassa tilanteessa Mikael päättää turvautua viimeiseen keinoon: mennä pyytämään apua itse Martti Lutherilta. Nuorelle suomalaiselle se ei ole helppoa. Mutta rohkeus palkitaan. Martti-tohtori ottaa nuorukaisen vastaan ystävällisesti ja kannustaa häntä. Rahaa hänellä ei ole, mutta vaimonsa vastustelusta huolimatta hän antaa hopeapikarin, jonka voi muuttaa rahaksi. Nolos-tuneena mutta kiitollisena Agricola ottaa sen vastaan ja käy erään kultasepän luona. Uskonpuhdistajalta saamaansa pikaria hän ei halua myydä vaan säilyttää sen arvokkaana muistona. Siksi hän vain panttaa sen. Taloudellisen tilanteen parannuttua tilapäisesti mielikin kevenee. Edessään Mikael näkee koko tähänastisen elämänsä. Se on ollut johdonmukaista valmistumista suureen tehtävään. Sielun silmien eteen ilmestyy kuva vanhasta hurskaasta saarnaajamunkista, joka eräänä kesäisenä ehtoopäivänä ilmestyi hänen pernjalaiseen kotiinsa. Munkin taloon poikkeamisen seuraus on Mikael-pojan lähettäminen opintielle, aluksi Viipuriin Johannes Erasmin mainioon latinakouluun ja sieltä Turkuun piispan sihteeriksi ja sitten Wittenbergiin itse Lutherin oppiin. Siten Topeliuksen ja Vilkun kuvitelmat Mikaelin opintielle lähdestä ovat hieman erilaiset.

Rahoilla Mikael sitten maksaa emännälle vuokratästä; niillä järjestyy nälkäisille suomalaisille myös ilta-ateria. Emännän kanssa käyty keskustelu saa heidät vakuuttuneeksi, että puhdas evankelinen oppi oli saanut vankan aseman Saksassakin.

Kylläisinä ja tyytyväisinä toverukset valvovat pitkään. Mikael katsoo hetken olevan sopiva haaveensa esittelyyn. Hän kaivaa esiin käsikirjoitusnipun ja alkaa lukea raamatunsuomennostaan. Teitti ja Simo eivät tahdo uskoa korviaan. Onko tosiaan mahdollis-

ta, että Raamattua voi lukea kotoisella, ennen kirjoissa miltei viljelemättömällä kielellä! Kuunnellessaan Mikaelin lukevan suomennostaan Teitti ilmoittaa hämillään mieleensä piirtyneen vision: Kun Raamattu on saatu suomen kielellä, muitakin kirjoja syntyy suomeksi.

Novellikokoelmassaan Suomalaisia kohtaloita (1913) Vilkuna jälleen kuvaa Agricolaa ja hänen ajatusmaailmaansa. Päähenkilö on, nyt Turun piispana, palaamassa rauhanneuvottelumatkalta Moskovasta. Kustaa Vaasan lähettämässä valtuuskunnassa hän edustaa Ruotsin arkkipiispan kanssa kirkonmiehiä. Poikkeuksellisen kylmänä talvena tehty matka on ollut rasittava. Neuvottelut kavalan Iivana-suuriruhtinaan kanssa ovat olleet vaikeita. Kotimatkan kuluessa Agricola alkaa tuntea itsensä sairaaksi. Tilapäisestä huonovointisuudesta ei ole kyse, vaan hän aavistaa lopun olevan lähellä. Silti Agricola tuntee itsensä onnelliseksi, koska hän arvioi saavansa elää niin kauan, että on päässyt rajan yli Suomeen.

Vilkunan Agricola-novelleissa on tärkeitä suomalaisuusteemoja. Yksi on eron tekeminen sekä Venäjään että Ruotsiin. Agricola tuntee tullessaan Suomen puolelle, koska ilma tuntuu raikkaammalta kuin Venäjällä. Koko valtuuskunnan mielestä venäläiset ovat epäluotettavia. Sen he tuovat ilmi puheissaan. Raakuus, juoppous valhe ja petollisuus ovat venäläisten arkipäivää. Ruotsista Suomi eroaa kieleltään ja kulttuuriltaan. Suomalaiskoulujen historianopetuksessa käytettiin aikanaan Albert Edelfeltin maalaukseen perustuvaa kuvataulua, joka esittää yhtä suomalaisen hengenviljelyksen varhaisinta tapahtumaa. Siinä Mikael Agricola antaa Kustaa Vaasalle suomentamansa Uuden testamentin. Gunnar Sarvan (1927, 51) selityksen mukaan kuningas yrittää tavaila suomalaisia sanoja, mikä osoittautuu työlääksi. Sanoma on nähtävästi sama kuin A. I. Arwidssonin tiliin pannussa lauseessa: "Ruotsalaisia emme ole, [—]".

Toinen teema on Suomen etuvartioasema tulevaisuudessa. Huolestuttavia havainnoitaan itänaapurista Agricola kuvaa reessä vieressään istuvalle arkkipiispalle. Hän ennustaa Moskovan mahdin paisuvan tulevaisuudessa. Agricolalle syntyy mielikuva hä-

nen rakkaan kotimaansa Suomen vuosisatoihin päähän ulottuvasta idän uhasta. Ruotsalaisille hyvät rauhanehdot eivät näy olleen niin tärkeitä kuin suomalaisille. Arkkipiispa reagoi uhkakuvaan toteamalla, että onneksi meri erottaa Ruotsin Venäjältä. Suomalaisista hän ei kanna huolta sen enempää kuin Kustaa-kuuningas, joka oli sanonut, että suomalaiset saavat auttaa itse itseään. Ikään kuin vakuudeksi tästä korkea kirkonmies kääriytyy entistä tiukemmin turkkiinsa.

Reessä nukkuva Agricola näkee unen, jossa vahinkoeläimet tunkeutuvat hänen puutarhaansa. Venäjän kasvava mahti uhkaa uskopuhdistuksen vaivalla tuotettuja hedelmiä. Toteutuessaan se merkitsisi hänen elämäntyönsä tuhoa. Mutta toinen uni on lohduttava. Siinä hän toistaa ääneen Martti Lutherin rohkaisevia sanoja suomalaiselle teologianopiskelijalle: "Kansaa, jolla on suuri tulevaisuus edessään, valmistetaan siihen ankaran kasvatuksen ja kurin kautta." Jumalallinen kaitselmus valkenee hänelle uudelleen kuoleman lähestyessä, juuri silloin kun hän on vaipumassa epätoivoon. Novellin kertoja antaa hänen ajatella, että kaitselmus on johtanut suomalaiset Aasian pimennoista omaan erityiseen maahan. Ajatus on anakronistinen, sillä Ural-mystiikka on M. A. Castrenin ja kumppaneiden vasta 1800-luvun puolivälissä esittämä rakennelma!

Mikael Agricola on Suomen sivistyshistorian sankari. Kaunokirjailijoiden on ollut vaikea luoda häneen liittyvästä aineksesta jännittävää ja viihdyttävää teosta, jolla olisi hyvä menekki. Lauri Soinin Niskureissa (1912) Agricola saa tyytyä vain pikaesittelyyn. Vaikka moniin aiheisiin suuntautunut Topelius kirjoittikin Pernajan pojasta, niin hänellä suomalaisen sivistyksen sankariksi nousee ennen muita 1600-luvun oppinut Sigfrid Aron Forsius. Autonomian ajan ja itsenäisen Suomen alkuaikojen historiallisessa kaunokirjallisuudessa sivistyshistorialliset motiivit ovat jääneet vähiin, kun militaristinen maanpuolustustendenssi oli hyvin keskeinen.

Myös Vilkunan useimmissa novelleissa sekä Tapani Löfvingin seikkailuissa suomalaisten miekalla tekemät sankariteot ovat ensi

Vanha tienvarren honka Vesilahden Narvassa. Valokuva: Hannu Syväoja.

sijalla. Hänen Agricola-novelleissaan maata puolustetaan hengen aseina. Sen sijaan molemmat kansallisuusmomentit, aseellinen ja henkinen potentiaali, yhdistyvät Betty Elfvingin romaanissa *Vuosisatain perintö* (1902). Siinä ylipäällikkö Lewenhaupt puhuu sotureilleen ikivanhan hongan vieressä. Puussa on paljon käpyjä. Romaanin kertojasta tuntuu, että se olisi imenyt laihasta maasta parhaat nesteensä kävyille, jotka tuottavat uusia sukupolvia. Honka oli määrätty kaadettavaksi mutta säästetty sotilaiden pyynnöstä sen kansallisen muistomerkkiarvon vuoksi. Hongan juurella Mikael Agricolan kerrotaan rukoilleen erään munkin kanssa suojelusta luterilaiselle opille Suomessa. Karuun maahan juurtunut honka on Elfvingillä muutenkin suomalaisen sitkeyden, vastoinkäymisten kestämissä ja tulevaisuudenuskon vertauskuva.

Agricola kielipolitiikan välineenä

Vilkunan Agricola-novellien kertoja eläytyy päähenkilön ajatukseen ja tunteisiin. Satusetä Topelius kuvaa Pernajan pojan lapsuutta omalla tavallaan eläytyen. Traaginen verenpuna ei puunna lempeänsävyisestä kertomuksesta

Temperamentiltaan koleerinen Vilkuna kuvaa maanmiestensä kokemia vaiheita yltiösuomalaisesta näkökulmasta rajun intohimoisesti. Vaikka Topelius usein kritisoikin Ruotsin välinpitämättömyyttä siihen kuuluneesta Suomesta, niin hänen suhtautumisensa ruotsalaisiin on ymmärtäväistä. Vilkunan suhdetta emämaahan kuvaa kaatuneen sotilaan haudan ulkopuolelle jäänyt käsi. Nyrkkiin puristettuna se työntyy pikahautausmaan mullasta ikään kuin vastalauseena Ruotsin innolle käydä sotaa Suomen maaperällä Suomea ja sen elinvoimaa tuhoten (teoksessa Aikojen yöstä novelli *Nyrkki*). Sitä vastoin Topelius voi luonnehtia suomalaisten ja ruotsalaisten suhteen eräänlaiseksi entente cordiale-malliksi (esim. v. 1616 pidettyjen Helsingin maapäivien kuvaus romaanissa *Ungdomsdrömmar*). Monesti hän muistuttaa, että Ruotsi on välittänyt Suomelle länsimaisen sivistyksen. Emämaansa taluttamana Suomi oli vuonna 1809 kehittynyt siihen mittaan, että irrottautuminen taluttajan kädestä kävi päinsä ja Suomi voi elää omaa kansallista elämäänsä ja luoda omaa historiaansa. (Ks. Vasenius 1927, 449–450; Topelius 1904, 31–86.)

Suomalaisuusliike sai tulta etenkin J. V. Snellmanin julistuksesta. Vuosisadan viimeisellä kolmanneksella suomen kielen lisääntyneet oikeudet ja niiden puolesta voimakkaasti kamppailleet fennomaanit saivat maan ruotsinkieliset puolustusasemiin elintilansa ja ruotsin kielen hegemonisen aseman turvaamiseksi Suomen julkisessa elämässä. Alettiin puhua svekomaniaasta. Pontta vaatimuksilleen ruotsinkieliset saivat vakauksestaan, että länsimaisten kulttuuriarvojen vaalijoina he kamppailivat päälle työntyvää venäläistämistä vastaan.

Edellä sanotusta seurasi, että Suomen jotkut ruotsinkieliset pitivät itseään 1900-luvun alussa suorastaan ruotsalaisina,

Maisema Pernajasta.

tarkemmin sanoen Ruotsissa asuvan kansankunnan itäisenä haarana: "itäruotsalaisina". Käsitystä tukivat tuolloin vallitsevat arjalaisuutta ja germaanista erinomaisuutta korostavat rotuopit, joissa suomalaiset luokiteltiin alempiarvoiseen itä-balttilaiseen tai jopa aasialaiseen rotuun kuuluviksi. Tosin suomalaisten "rotuominaisuuksia" vähättelevää kirjallisuutta oli ilmestynyt jo 1850-luvulla. Eduskuntaudistuksen ollessa näköpiirissä ruotsinkieliset huomasivat omakielisen rahvaansa äänipotentiaalini ja perustivat sen kokoamiseksi vuonna 1906 Svenska Folkpartietin eli Ruotsalaisen kansanpuolueen. Kieltään ja kansallisuuttaan tukemaan ruotsinkieliset perustivat vuonna 1919 erityisen etujärjestön Svenska Finlands Folkting eli Ruotsalaisen Suomen kansankäräjät.

Oli siis olemassa ruotsin kieleen ja ruotsalaiseen rotuun ankuroituva ruotsalainen Suomi, Svensk Finland, erotukseksi suomalaisesta Suomesta. Ruotsin vallan aikana ja autonomian ajan alku-

vuosikymmeninä kaikkia Suomessa asuvia sanottiin kielestä riippumatta suomalaisiksi, finnar. Tämä ei tyydyttänyt Suomen ruotsalaisia, joten he ottivat 1800-luvulla käyttöön käsitteen *finländare*, suomenmaalainen. Käsite *finne* jäi siten tarkoittamaan suomea puhuvia.

Selvää on, että molempien kieliryhmien kesken käytiin taistelua kulttuuriperinnöstä. Etenkin 1870-luvulla Axel Olof Freudenthalin johtamat "viikingit" pyrkivät luomaan mielikuvan, että suomalaisten omana kansallisrunoilijana pitämä Runeberg oli hengeltään nimenomaan ruotsalainen. Alettiinkin puhua suomenruotsalaisesta kirjallisuudesta. Olof Enckell on huomauttanut, että Runeberg ja hänen sukupolvensa – johon Topeliuskin on luettavissa – tuskin olisivat omaksuneet "suomenruotsalaisen kirjailijan" määrettä, koska kielieroista huolimatta yhdistävä suomalaisuus oli heille itsestään selvä asia (ks. Alhoniemi 1972, 151).

Svekomaanisesta perspektiivistä katsottuna näyttää siltä, että Mikael Agricola pidettiin ruotsinkielisen Suomen lahjana koko maalle uskonpuhdistajana ja suomenkielisille heidän kirjakielensä ja kirjallisuutensa perustajana. Voimakkaasti hyökkäävässä runossaan *Mikael Agricola* Arvid Mörne (1918) julistaa uskonpuhdistajan ruotsalaisuutta. Runoon liittyvässä alaviitteessä Agricolasta annetaan elämäkerrallisia tietoja. Niinpä lukija saa tietää, että hän oli "en svensk fiskarson från Torsby i Pärnä (Nyland)¹⁾". Runon mukaan Agricola näki viimeisen kerran ruotsalaisen kotiseutunsa matkustaessaan talvella 1557 Turusta Viipuriin ja sieltä edelleen rauhanneuvotteluihin Moskovaan, koska hän paluumatkalla kuoli suomenkielisessä Uudenkirkon pitäjässä.

Runossa on kaksi osaa. Ensimmäisen nimi on *Mikael Olofsson seglar på en köpmansholk till Viborg*.²⁾ Toisessa osassa *Mikael Agricola kör till Moskova*.³⁾

Ensimmäisessä osassa alus liukuu ohi tuttujen rantojen. Tuulen viire ja meri laulavat lauluaan "uudenmaan kielellä", siis ruotsiksi. Mieli on iloisen jännittynyt: "Viipuriin, teiniksi Viipuriin." Torsbyläisen torpan poika Mikael on sisäistänyt viikinkihengen ja merimiesmielen. Aikaa kuluttaakseen hän liikkuu pienessä aluksessa ja

oppii silloin ensimmäisen suomenkielen sanan (sitt första finska ord). Illalla haikeus ja koti-ikävä valtaavat pojan mielen. Nähdessään kalastajain veneitä hän muistaa isän jäähyväiskatseen ja äidin itkun. Poika itsekin itkee itsensä uneen. Mutta peninkulmien takaisen kalastajakodin tienoilla kuuluu vain maininkien heikko huokaus.

Toisessa osassa Agricola ajaa nelivaljakon vetämässä reessä vieraiden tähtien alla tapaamaan Moskovon tsaaria. Lapsuudenkodin kaipuu valtaa mielen. Lumipyryssä hän ajaa tuttujen maisemien halki, ohi Pernajan kirkon, jonka vieressä hänen vanhempansa lepäävät haudoissaan. Hän muistaa isän majan ja sen kiukaasta leviävän honkapuun savun.

Kuitenkaan kukaan, ei Torsbyyssä eikä koko Uudellamaalla, ymmärrä, että pyryilmalla itään matkaava vanha mies reessä on se Suomen pelastaja, joka sytytti valon vuosisadoiksi kuten Lutherkin Wittenbergissä. Viimeisessä säkeistössä runon kertoja toteaa: "Åt främlingar vegs han gärning. Han själv blev den hembygdslöse."⁴⁾ Lopulta tullaan rajapyykille, jossa ruotsalainen alue (svenska bygden) loppuu. Kotiseutuaan uskonpuhdistaja ei näe enää koskaan uudelleen.

Runossa on selvä tendenssi: Agricola oli "ruotsalainen", jonka elämäntyö koitui hänelle vieraiden suomalaisten hyväksi. Mörnen kokoelmassa Agricola-runo kuuluu osastoon *Svenk gärning* (Ruotsalainen teko).

Oliko Agricola todella "ruotsalainen"? Tutkijoista Heikki Ojan-suu pitää hänen äidinkielenään suomea. On myös todettu, että syntymäkotia kyllä sijaitsi ruotsinkielisellä alueella, mutta ummikkoruotsalaisuus näyttää sopivan huonosti siihen valmiuteen, jolla Agricola käytti suomen kieltä. Hän oli hyvin perehtynyt suomen sanastollisiin ja rakenteellisiin erityispiirteisiin. Siksi onkin päädytty kompromissiratkaisuun: Agricolan syntymäkotia oli kaksikielinen. Mörne ei kodin kaksikielisyyteen usko. Hänen mukaansa Mikael oppi ensimmäisen suomenkielisen sanan vasta laivassa matkalla Viipurin kouluun.

Vuoden 1918 keväänä ilmestyneellä runoteoksella *Offer ja seg-rar från Finlands kämpår* oli ajankohtainen tilaus. Sota oli yhdis-

tänyt kieliryhmät hetkeksi, mutta sen mentyä alkoivat kieliriidat uudelleen. Ruotsalaisliikettä vastaan nousi aitosuomalaisuus. Vaatimuksissaan se oli niin kireä, että häijyimmät saattoivat sanoa Runebergin patsaan Esplanadilla esittävän vain lompakkoaan varjelevaa ruotsinkielistä pohattaa. Vuonna 1918 ja lähivuosina tapahtui paljon ja ennen kokematon, joten Mörnen kirja unohtui. Vuosikymmentä myöhemmin valpas kirjallisuudenprofessori V. A. Koskenniemi keksi sen ja närkästy Agricola-runon tendensistä niin paljon, että kirjoitti kritiikkinsä esseeksi. Siinä hän pohti, miten paljon runoilijalla on oikeus tulkita todellisuutta kuvittelemalla.

Varsinkin historiallisten tapahtumien suhteen pitäisi Koskenniemen mukaan olla varovainen. Historian sivuhenkilöiden elämää ja tekoja voi käsitellä vapaammin kuin merkkihenkilöiden. Tiettyjen rajojen sisällä runoilijan on luvallista esittää omia mielialatuksiaan historiallisen henkilön kautta. Tässä on kuitenkin salakarinsa.

Kaikki liian suuret vapaudet sallii runoilija itselleen omalla vastuullaan: s. o. sillä uhalla, että esteettinen vaikutelma rikkoutuu, että lukija asettuu vastustussuhteeseen eikä seuraa runoilijaa. Tämä vaara on olemassa varsinkin silloin, kun tekijä jonkun aktuaalisen, hänelle syystä tai toisesta läheisen sosiaalisen tai poliittisen ajatussuunnan hyväksi runoilee historialliseen henkilöön sisäisiä motiiveja ja tunneyhtymiä, jotka kuuluvat toiseen aikaan tai yhtä ilmeisesti ovat vieraita kysymyksessä olevan henkilön persoonallisuudelle ja siten ristiriidassa hänen inhimillisen kuvansa kanssa. (Koskenniemi 1929, 30.)

Koskenniemen mukaan Agricola-runossa oli rikottu tätä periaatetta vastaan. Hän antaa yleisen tunnustuksen Mörnelle, jonka runous on ollut miehekästä ja omaperäistä ja runoilija itse ollut harvinaisen uudistuskykyinen.

Mutta jokaisen kansan historiallisessa muotokuvagalleriassa on kasvopiiirteitä, on henkisiä fysionomeja, joita kukaan – ei historiankirjoittaja eikä runoilija – saa rankaisematta väärentää. Meidän vaitomme nousee sitä vastaan, että kansakunnan suurimmat, meidän

kalleimpien henkisten arvojemme luojat, joutuvat kuvittamaan joitakin runoilijan omia valtiollisia tendenssejä, joutuvat palvelemaan tavalla tai toisella yksipuolisen runoilija-subjektin medioina. (Mt. 30.)

Mörne oli käyttänyt Agricolaa Suomen ruotsalaisuuden edustavana hahmona. Runosta saa sen käsityksen, että Agricola oli harhautunut tekemään elämäntyönsä hänelle vieraan kansan hyväksi. Koskenniemen mukaan Mörne oli taitavasti salakuljettanut lempiajatuksiaan runoon. Taustaksi hän oli antanut kotiseuturakauden ja ympäristöksi vihamielisen talviluonnon yksinäisyyden. Matka Uudenmaan nummien ja kankaiden yli tuo kuvaukseen maalauksellista tehoa. Mutta parhaassa iässä, alle 50-vuotiaana, kuolevasta Agricolasta runoilija oli tehnyt kaihomielisen vanhuksen, mikä kuva ei sovi käytännöllis-tarmokkaaseen Agricolaan ollenkaan. Kun perusajatus on väärä, eivät esteettiset seikat pelasta. Taideluomana runo on epäonnistunut, Koskenniemi jyräytti. Hänen mukaansa asialla on laajempikin ulottuvuus. Mörnen tekniikalla olisi mahdollista siirtää "ruotsalaisten tekojen" joukkoon kaikki, mitä tässä maassa on suoritettu suurta ja maineikasta. (Mt. 33 - 35.)

Viitteet

1. Ruotsalainen kalastajapoika Pernajan Torsbyystä.
2. Mikael Olavinpoika matkustaa kauppamiehen aluksessa Viipuriin.
3. Mikael Agricola ajaa Moskovaan.
4. Vieraille vihittiin hänen työnsä. Itse hän jäi kodittomaksi.

Lähteitä ja kirjallisuutta

ALHONIEMI, PIRKKO. Idylli särkyy. Forssa 1972.

ELFVING BETTY. Vuosisatain perintö. Porvoo 1902.

HORMA, K. A. & HUNTUVUORI, HILDA & SAARIMAA, E. A. Kansakoulun lukukirja 1. Porvoo 1931.

- JAUSS, HANS ROBERT.** Kirjallisuushistoria kirjallisuustieteen haasteena. Teoksessa Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä. Toim. **MARIA-LIISA NEVALA.** 2. p. Juva 1989.
- KOSKENNIEMI, V. A.** Historiallisuuden vaatimuksista historiallisaiheisessa runoudessa ynnä yksi esimerkki. Turun ylioppilas 1/1929.
- MYLLY, JUHANI.** Kansallinen projekti. Kirja-Aurora. Turku 2002.
- MÖRNE, ARVID.** Offer och segrar från Finlands kampar. Stockholm 1918.
- NORO MAURI.** Kaitselmusaate Topeliuksen historianfilosofiassa. Porvoo 1968.
- NUMMINEN, JAAKKO.** Habent sua fata monumenta – patsailla on kohtalonsa. Kanava 8/2000.
- SARVA, G.** Suomen historiallisten kuvien selityksiä. Porvoo 1927.
- SOININEN, MIKAEL YM.** Suomen kirja II. Helsinki 1919.
- TOPELIUS, ZACHARIAS.** Smärre skrifter. Stockholm 1904.
- VASENIUS, VALFRID.** Zacharias Topelius ihmisenä ja runoilijana. Neljäs osa. Helsinki 1927.
- WILKUNA, KYÖSTI.** Aikakausien vaihteessa. Porvoo 1910.
- WILKUNA, KYÖSTI.** Suomalaisia kohtaloita. Porvoo 1913.

Internet-lähteet

<http://www.kuolemajärvi.fi/muistomerkit.html> 23.8.2006

<http://www.mikaelagricola.fi> 23.8.2006